

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.02.005>

УДК: 330.34.014.2+339.986+316.42+364.29

JEL: E02, F29, H11, N40, O43, P48

**Андрій Гриценко ,
Тетяна Бурлай ,
Олена Борзенко**

СОЦІЄТАЛЬНІ НАСЛІДКИ СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР¹

Розкрито поняття соцієтального у політико-економічному дискурсі, показано його зв'язок з відповідним філософським і соціологічним баченням. Аргументовано, що нинішня російсько-українська війна має чіткі ознаки сучасної гібридної війни, яка породжується глобально-локальною гібридною системою "мир – війна" і поєднує в собі цілий комплекс засобів, починаючи з військово-політичних та економічних і закінчуючи кібернетичними та культурно-гуманітарними. На засадах поєднання політико-економічного і соціологічного в широкому сенсі дискурсів обґрунтовано, що основними складовими гібридної системи "мир – війна" з точки зору трансформації суспільних відносин виступають: збройно-мілітарна, фінансово-економічна та інформаційно-духовна складові, які спричиняють комплексний вплив на світосприйняття, позиціонування і поведінку людей, що приводить до суттєвих соцієтальних наслідків. Надано характеристики інституційного виміру соцієтальних наслідків війни. У теоретичній площині за основу для розгляду інституційного виміру соцієтальних наслідків, зумовлених гібридною війною, взято феномен емерджентного інституційного порядку. Розкрито, що в

Гриценко Андрій Андрійович (and.gryt@gmail.com), акад. НАН України, д-р екон. наук, проф.; заступник директора з наукової роботи ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ, Україна. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5030-864X>

Бурлай Тетяна Вікторівна (btv2008@ukr.net), д-р екон. наук, доц.; провідний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ, Україна. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>

Борзенко Олена Олександрівна (slozko2003@ukr.net), д-р екон. наук, проф.; завідувач сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ, Україна. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1017-5942>

¹ The article was prepared within the framework of the project "Societal Consequences of Modern Hybrid Warfare: the Case of Ukraine after the Russian invasion on February 24, 2022", which is carried out with the financial support of the Independent Social Research Foundation (Netherlands, <https://www.isrf.org/>). The presented scientific results are solely the author's and do not reflect the position or views of this Foundation.

Цитування: Гриценко А. А., Бурлай Т. В., Борзенко О. О. Соцієтальні наслідки сучасної гібридної війни: теоретичні засади та інституційний вимір. *Економічна теорія*. 2023. № 2. С. 5–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.02.005>

© А. Гриценко, Т. Бурлай, О. Борзенко, 2023
ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2023. № 2: 5–28

умовах воєнного стану значно зростає роль інституту довіри – визначального і невід’ємного конструкту інституційної архітектури суспільно-економічної системи, втіленого як у довірі до держави та владних структур, так і у довірі до нових інститутів, породжених гібридною війною (волонтерства та різних форм самодіяльних громадянських рухів). Показано, що у контексті соціального розвитку в умовах шоків війни та повоєнного відновлення України виключно важливу роль відіграє якість інститутів та інституційний потенціал держави. Аналіз соціальних наслідків вторгнення РФ в Україну в інституційному вимірі показує необхідність подолання ключових інституційних деструкцій, породжених як у попередній період, так і під час війни, та формування інституційного підґрунтя для нової економічної моделі, орієнтованої на забезпечення поєднання ефективного реконструктивного відновлення України у повоєнний період і її повноцінної інтеграції до Європейського Союзу та у світовий простір.

Ключові слова: соціальна система, гібридні загрози, інститути, воєнні шоки, реконструктивне відновлення економіки.

SOCIETAL CONSEQUENCES OF MODERN HYBRID WARFARE: THEORETICAL FOUNDATIONS AND INSTITUTIONAL DIMENSION²

Andrii Grytsenko (and.gryt@gmail.com), Acad. NAS of Ukraine, Dr. Econ. Sciences, prof.; deputy director for scientific work of the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5030-864X>

Tetiana Burlai (btv2008@ukr.net), Dr. Econ. Sciences, associate professor; leading researcher of the department of economics. theories of the State University "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, Ukraine. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>

Olena Borzenko (slozko2003@ukr.net), Doctor of Economics. Sciences, prof.; head of the international finance sector. of studies of the State University "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, Ukraine. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1017-5942>

The article reveals the concept of societal in the political-economic discourse, and shows its connection with the relevant philosophical and sociological vision. It is argued that the current Russian-Ukrainian war has clear signs of a modern hybrid war, which is generated by the global-local hybrid system of "peace – war" and combines a whole range of means, from military-political and economic to cybernetic and cultural and humanitarian ones. Based on the combination of political-economic and sociological discourses in a broad sense, it is substantiated that the main components of the hybrid system "peace – war" from the point of view of the transformation of social relations are: armed-military, financial-economic, and informational-spiritual components, which cause a comprehensive impact on people's worldview, positioning and behavior, which leads to significant societal consequences.

The authors give various characteristics of the institutional dimension of the war's societal consequences. Theoretically, the phenomenon of emergent institutional order is taken as the basis for considering the institutional dimension of the societal consequences caused by the hybrid war. It is revealed that in the martial law conditions, the role of the trust institution is growing (the trust institution is considered as a defining and integral construct of the socio-economic system's institutional architecture, embodied both in trust in the state and power structures, and in trust in new institutions created by the hybrid war (volunteers and various forms of amateur civil movements)).

The authors show that in the context of societal development in the conditions of war shocks and post-war recovery of Ukraine, the quality of institutions and the state's insti-

² The article was prepared within the framework of the project "Societal Consequences of Modern Hybrid Warfare: the Case of Ukraine after the Russian invasion on February 24, 2022", which is carried out with the financial support of the Independent Social Research Foundation (Netherlands, <https://www.isrf.org/>). The presented scientific results are solely the author's and do not reflect the position or views of this Foundation.

tutional potential play an extremely important role. Analysis of the societal consequences of the Russian Federation's invasion in Ukraine in the institutional dimension shows the need to overcome the key institutional destructions generated both in the previous period and during the war. Also, it is necessary to create an institutional basis for a new economic model focused on ensuring a combination of Ukrainian effective reconstructive recovery in the post-war period and its full integration into the European Union and the world space.

Key words: societal system, hybrid threats, institutions, military shocks, reconstructive economic recovery.

Сучасний етап глобально-історичної динаміки, що позначений формуванням нового "багатополярного" світопорядку та стрімким розвитком новітніх технологій (від генно-інженерних до цифрових і штучного інтелекту), має низку особливостей у безпековому контексті, що зумовлюють відповідні наслідки для суспільної динаміки. Однією з таких особливостей є *швидкий за історичними мірками перехід* держав і регіонів світу, насамперед Європи, *від досить сталого співробітництва до глибокої системної конфронтації*. Притому протягом кількох десятиків років після завершення Другої світової війни було сформовано розлогу інституційну структуру глобального управління і практично усіма міжнародними інституціями у її складі, починаючи з Генеральної Асамблеї ООН, докладено значних і на певний період ефективних зусиль з підтримки загальносвітового миру та безпеки, сприяння поступальному економічному зростанню та сталому розвитку, вирішенню глобальних проблем, що постали перед людством.

Так, в ухваленій 2003 року Стратегії ОБСЄ³ щодо протидії загрозам безпеки та стабільності у XXI столітті стверджувалося, що "загрози безпеці та стабільності в регіоні ОБСЄ більш вірогідні сьогодні у формі негативних, дестабілізуючих наслідків подій, що стосуються одночасно військово-політичного, економічного та екологічного, а також людського вимірів, ніж у формі будь-якого крупного збройного конфлікту" (ОБСЄ, декабрь 2003. С. 3). Не минуло й двадцяти років, як у тематичній доповіді Генерального секретаря ООН, представлений 2022 року, увага вже акцентувалася на тому, що глобальна "архітектура миру та безпеки зазнає величезного навантаження, про що свідчить війна, що вибухнула нещодавно в Україні. Загрози, геостратегічна конкуренція і системна нерівність, що проявляються одночасно, призводять до руйнівних наслідків, причому не тільки для людей, які опинилися в зоні насильства" (ООН, 2022. С. 10). Як видається, *гібридний характер сучасних загроз*, означених у цій доповіді, становить ще одну особливість нинішнього етапу світового розвитку. Визначальною мірою ця гібридність обумовлена бурхливим розвитком технологій швидкі-

³ Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) – найбільша регіональна організація, що об'єднує 57 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу та співробітництва у сфері безпеки в усіх її вимірах – військово-політичному, економіко-довкільному та людському (див.: *Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністерство закордонних справ України, 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-yevropi>*)

сного зв'язку, обробки великих масивів даних, суперсучасного озброєння, масового (дез)інформаційного та психосоціального впливу тощо і одночасним загостренням геоекономічного та геополітичного суперництва, для перемоги в якому ці технології й застосовуються діючими акторами.

Як показали останні роки та події, гостра проблема як для розвитку окремих суспільств, так і світу в цілому полягає в тому, що більшість гібридних загроз і ризиків мають чітку тенденцію неухильного посилення та поширення, що відповідно акумулює конфліктний потенціал між різними (взаємодіючими) акторами та альянсами, і є живильним середовищем сучасної гібридної війни (*hybrid warfare*) – багатоконпонентного феномену глобально-локальної системи "мир – війна" (Гриценко, 2022. С. 25–34, 358–363). У площині безпеки та оборони поняття гібридних загроз і гібридних воєн тісно пов'язані. Так, за визначенням фахівців НАТО, гібридні загрози поєднують військові та невійськові, а також приховані та відкриті засоби, включаючи дезінформацію, кібератаки, фінансово-економічний тиск, використання нерегулярних озброєних груп і регулярних збройних сил. Небезпека полягає у тому, що створення гібридних загроз, у т.ч. за допомогою таких новітніх технологій, як штучний інтелект, медіафейки або криптовалют, сприяє дезінтеграції суспільства, підриває дію демократичних інститутів, стирає межі між війною та миром⁴. При цьому, гібридна війна має дві особливі ознаки. Перше, розмитість межі між війною та миром – ситуація, за якої важко ідентифікувати або виокремити поріг війни. Та друге – високий рівень невизначеності, що ускладнює чи унеможлиблює ідентифікацію цілей, акторів чи інструментів гібридних загроз – часто країна, яка стала їхньою мішенню, неспроможна до розроблення відповідної стратегії та політики для протидії супротивнику, оскільки або нездатна розпізнати гібридну атаку, або не може ідентифікувати державу, яка її здійснює чи спонсорує (Bilal, November 2021).

Вивчення феномену сучасних гібридних воєн, особливо в частині оцінки його соціетальних (тобто, у загальному розумінні, таких, що стосуються розвитку суспільства в цілому) наслідків, становить значний інтерес для науковців, управлінців, політиків. Особливої актуальності вивчення феномену гібридної війни та її соціетальних наслідків набуло у зв'язку з вторгненням Росії в Україну 24 лютого 2022 року, що є показовим прикладом сучасної гібридної війни.

Ураховуючи викладене вище, **мета дослідження** – крізь призму політичної економії сформулювати теоретичні засади визначення соціетальних наслідків сучасної гібридної війни та показати їх інституційний вимір у контексті внутрішньо- та міжкраїнного розвитку (з акцентом на Україні).

Актуальність дослідження соціетальних наслідків сучасної гібридної війни, репрезентативним прикладом якої є нинішнє російське вторгнення в Україну, обумовлена кількома причинами.

⁴ What is NATO doing to address hybrid threats? North Atlantic Treaty Organization (NATO). April 21, 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_183004.htm/

По-перше, це надзвичайний масштаб руйнівного впливу цієї війни для України та об'єктивно зростаюча в умовах триваючих бойових дій потреба держави у ресурсах для подолання руйнівних наслідків, компенсації понесених матеріальних втрат і відновлення втраченого людського капіталу. За оцінкою УВКБ ООН, в Україні протягом першого року війни чисельність постраждалого населення перевищила 21,3 млн осіб (52% довоєнної⁵ чисельності наявного населення), і на сьогодні понад 17,6 млн українців гостро потребують гуманітарної допомоги (УВКБ ООН, лютий 2023. С. 7).

За вказаний період загальна чисельність українських громадян, які через воєнні дії зазнали різних форм переміщення, сягнула 19,3 млн осіб, у тому числі 5,4 млн з них офіційно стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), понад 8,0 млн перебувають у статусі біженців від війни за кордоном, а ще 5,5 млн українців вже повернулися з-за кордону до місць звичного проживання, хоча у багатьох із них житло зруйноване чи пошкоджене (Представництво МОМ в Україні, березень 2023. С. 2–3).

Згідно з консолідованою оцінкою ООН, групи Світового банку, Європейської комісії та уряду України, станом на 24 лютого 2023 року пов'язані з війною прямі економічні збитки української держави становили понад 135 млрд дол., непрямі збитки, втрати транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури тощо – майже 290 млрд дол., а загальна потреба країни у коштах на повоєнне відновлення та реконструкцію перевищила 411 млрд дол.⁶, що в 2,6 раза перевищує номінальний обсяг її ВВП за 2022 рік⁷.

По-друге, війна в Україні стала потужним тригером нової загальносвітової кризи, яка послідувала за кризою, викликаною пандемією COVID-19, і поступово охоплює все більше країн. Уже з середини 2022 року Європа зіткнулася з енергетичною кризою, а чимало регіонів світу – з продовольчою та кризою вартості життя (*cost-of-living crisis*), які наразі суттєво гальмують їхню економічну активність і соціальну динаміку (World Bank, April 6, 2023). Експерти обґрунтовано вважають, що ці та інші глобальні кризи сучасності мають каскадний характер, що зумовлює синергію їх негативного впливу та є чіткою ознакою ломки нинішнього світоустрою (формат якого вже не дозволяє подолати одну глобальну кризу до настання іншої) та формування нового світового порядку. Фактично, війна в Україні – це локальне здійснення глобального конфлікту, що відбувається у новій гібридній сис-

⁵ За останніми наявними даними Державної служби статистики України (Держстату) (URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>), станом на 1 лютого 2022 р. оцінна чисельність наявного населення України становила 41 млн. 130,4 тис. осіб. Тут і далі всі дані наводяться без урахування тимчасово окупованих територій України (за офіційним визначенням на відповідну дату).

⁶ Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment. European Commission, March 23, 2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-2023-03-23_en/

⁷ Розраховано, враховуючи підсумкові за 2022 р. дані Держстату щодо номінального обсягу ВВП України (5191,0 млрд грн) та дані НБУ щодо середньорічного валютного обмінного курсу (1 дол. США = 32,34 грн).

темі "мир – війна", що стала сучасною формою зміни світоустрою, у якому результати гібридних воєн безпосередньо визначаються цивілізаційною, економічною та інформаційно-цифровою складовою (Grytsenko, May 20-21, 2022), і потребують поглибленого аналізу для розроблення довгострокової антикризової стратегії держави.

По-третє, дослідження соціетальних наслідків сучасної гібридної війни важливе не лише для України як країни – офіційного кандидата на вступ до ЄС, але й для самого Європейського Союзу. Російське вторгнення змусило його лідерів вже у березні 2022 року ухвалити Стратегічний компас для зміцнення безпеки та оборони ЄС (*EU Strategic Compass for Security and Defence*) на період до 2030 року⁸, а у червні того ж року терміново переглянути Рамку скоординованої відповіді ЄС на гібридні кампанії (*Framework for a coordinated EU response to hybrid campaigns*)⁹, а також значно збільшити видатки на політику безпеки та ще тісніше координувати її з НАТО¹⁰, часто поступаючись власними економічними і навіть геополітичними інтересами.

Крім того, враховуючи поточне переформатування концепції регіональної інтеграції, яке відбувається у контексті реагування на зміну нинішнього світопорядку (Буторина, Борко, 2022), можемо твердити: війна в Україні значуще змінила усталену євроінтеграційну модель, висунувши на перший план не економічні, а безпекові та оборонні пріоритети. Це об'єктивно потребуватиме від ЄС відповідних інституційних і макрофінансових змін та перегляду європейської політики розширення, що так чи інакше вплине на швидкість отримання Україною членства в Євросоюзі. Безумовно, війна надала нового імпульсу процесам євроінтеграційного розширення: офіційний статус країн – претендентів на вступ до ЄС у червні 2022 року надано Україні та Молдові, у грудні того ж року – Боснії і Герцеговині. Однак оцінки таких організацій, як Transparency International і Freedom House показують, що досі всі країни – кандидати на членство мають величезні проблеми у виконанні Копенгагенських критеріїв ЄС щодо верховенства права, стабільних інституцій і відкритої ринкової економіки, що зумовлює скептицизм багатьох держав-учасниць щодо ідеї подальшого розширення (Bond *et al.*, February 2023, p. 7).

Таким чином, цілком обґрунтованою є теоретична та практична значущість наукових досліджень, що присвячені з'ясуванню основних наслід-

⁸ A Strategic Compass for a stronger EU security and defence in the next decade. Council of the EU Press release. 21 March 2022. Council of the European Union, 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/>

⁹ Council conclusions on a Framework for a coordinated EU response to hybrid campaigns. Council of the EU Press release. 21 June 2022. Council of the European Union, 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/21/council-conclusions-on-a-framework-for-a-coordinated-eu-response-to-hybrid-campaigns/>

¹⁰ NATO and European Union leadership sign third joint declaration. North Atlantic Treaty Organization (NATO). January 10, 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_210523.htm

ків сучасної гібридної війни, оцінених у координатах соціетальної системи, яка у класичному соціологічному визначенні є системою відносин і процесів, що розглядаються на рівні суспільства в цілому. Зокрема, у традиційному соціологічному дискурсі як соціетальну розглядають суспільну систему, що містить функціональну взаємодію її основних структур: економічних, соціальних, ідеологічних і політичних¹¹.

**Поняття соціетального: узагальнене бачення
у політико-економічному та соціологічному
в широкому сенсі дискурсі**

Вторгнення Росії в Україну розділило глобальний простір-час на "до" та "після". Світ почав суттєво змінюватися з небаченою раніше швидкістю. Ці зміни породили багато нового, невідомого та незбагненого. Але вони не були результатом випадкового збігу обставин – у них проявилися закономірності та тенденції, що склалися протягом тривалого часу і пов'язані з періодичними змінами світових порядків. Наслідки цих змін мають глобальний характер і стосуються всіх суспільних відносин, усіх суб'єктів і сфер діяльності. Наше дослідження торкається *соціетальних наслідків сучасної гібридної війни*. Тому перш за все необхідно визначитися з двома базовими для вивчення цієї проблеми поняттями "гібридної війни" та "соціетальних наслідків". Від цього залежать конкретизація предмета, межі, напрями і методи дослідження.

Поняття гібридної війни зараз активно використовується в різноманітних дискурсах, наукових публікаціях, інформаційних кейсах, у спілкуванні користувачів соціальних мереж тощо. Його використання українською мовою в Інтернеті перевищує 210 тис., а англійською мовою – понад 246 млн посилань¹². Попри це, автори, які займаються науковим підходом до вивчення цього явища, відмічають, що "гібридна війна залишається спірною концепцією і її загально визнаної дефініції не існує" (*Bilal*, November 2021).

Елементи гібридної війни існували завжди (*Caliskan, Liégeois*, 2021). Ще в VI–V столітті до н.е. давній китайський мислитель і стратег Сунь Цзи у своєму трактаті "Мистецтво війни" писав, що "підкорити армію ворога не доводячи до битви — ось справжня вершина переваги"¹³. Але гібридна війна як самостійне явище, значення якого постійно зростає, стала вивчатися тільки з початком XXI століття. У 2005 році була опублікована стаття за авторством генерал-лейтенанта Дж. Н. Меттіса та підполковника Ф. Хоффмана "Війни майбутнього: розквіт гібридних війн", у якій вони звернули увагу на нетрадиційні виклики і загрози та необхідність шукати нові комбінації технологій і тактик для отримання перемоги. Автори писали, що ми

¹¹ Система социетальная. Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. Москва: Изд. группа "ИНФРА М — НОРМА", 2014. 608 с. С. 418–419.

¹² Дані станом на 14.04.2023.

¹³ Сунь Цзи. Мистецтво війни. URL:

https://web.archive.org/web/20160401112933/http://ukrlife.org/main/minerva/war_china.htm

стикаємося "з поєднанням нових підходів — злиттям різних способів і засобів війни. Цей безпрецедентний синтез ми називаємо гібридною війною" (*Mattis, Hoffman*, November 2005).

Мурат Каліскан і Мішель Льежуа дослідили "значення гібридної війни з точки зору НАТО на основі детальних інтерв'ю з офіційними особами НАТО, які мають достатні знання та досвід щодо цієї концепції". Наголошуючи на тому, що НАТО, незважаючи на суперечливість вказаної концепції, використовувала цей термін у своїх стратегічних документах і деклараціях самітів, зробили висновок, "що гібридна війна є неоднозначним поняттям, яке затьмарює стратегічне мислення НАТО та змушує НАТО забути різницю між війною та миром" (*Caliskan, Liégeois*, 2021). Нова актуалізація досліджень гібридної війни сталася після подій 2014 року, коли Крим фактично без активних військових дій опинився під контролем Російської Федерації. Є дослідження, присвячені огляду наукових робіт, у яких розглядаються концепція гібридної війни та її різноманітні інтерпретації (*Johnson*, 2018).

Трактування гібридної війни має дуже широкий діапазон: від її розуміння як застосування нетрадиційних військових дій, до розуміння протидії взагалі без збройного конфлікту. Всі вони віддзеркалюють певні моменти об'єктивної реальності. Але сконцентрованість на понятті війни залишає осторонь протилежне поняття миру, яке також змінюється разом з розмиванням поняття війни. Мир стає також гібридним і містить у собі цілий ряд характеристик стосовно гібридної війни. На цій підставі можна стверджувати, що сучасній реальності відповідає поняття гібридної системи "мир – війна" (*Grytsenko, May 20–21*, 2022).

Це особливо яскраво зараз проявляється в містах України, де періодично прилітають ракети, відбуваються вибухи, пожежі тощо, і одночасно люди сидять в ресторанах, гуляють з дітьми, займаються звичними побутовими справами. У глобальному масштабі світ після закінчення Другої світової війни перебував у стані миру, але за цей час сталося понад 30 великих війн і понад 250 військових конфліктів, у яких взяли участь не менш ніж 60 країн¹⁴.

Якщо раніше мир приходив після війни, і навпаки, війна клала кінець миру, то тепер вони з'єдналися у просторі та часі й утворили гібридну систему, яку недостатньо характеризувати лише як гібридну війну. Стосовно нашого дослідження це означає, що соціетальні наслідки є результатом впливу гібридної системи "мир-війна", а не лише гібридної війни, що не лише розширює поле дослідження, але й змінює психологічні та поведінкові патерни. Одна справа, коли людина розуміє, що війна скоро закінчиться і повернеться мирне життя, інша – коли ситуація невизначеності та періодичних дестабілізуючих впливів стає новою нормою життя. Це зумов-

¹⁴ 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. URL: https://ib.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pisly.html

лює необхідність перебудови світосприйняття, психологічних установок і ціннісних орієнтацій.

Ми повертаємося на новому витку історичної спіралі до первісного стану суспільства, коли ще війна не відокремилась від миру, робота – від відпочинку, а був загальний процес життєдіяльності общини, моментами якого були і збройні конфлікти, і полювання на здобич, і задоволення споживчих потреб. Невизначеність була нормальністю. Люди, наприклад, виходячи на полювання, не були впевнені в тому, здобудуть вони собі харчування, чи самі стануть їжею для хижаків. Зараз невизначеність має інший зміст і форму, але сутність її не змінилася.

Для з'ясування соціетальних наслідків війни важливо не тільки розуміти, що реальністю є гібридно-локальна система "мир-війна", а й мати уявлення про її основні складові. Ці складові, як і вся система, мають гібридний характер. Наприклад, перебування на передовій лінії фронту включає не тільки збройну боротьбу, а й відпочинок від неї, можливий приїзд артистів і т. ін., тобто те, що зазвичай належить до мирного часу. Складових гібридної системи велика кількість, але їх можна згрупувати і виділити найбільш важливі з точки зору впливу на соціетальну сферу, що стосується предмета нашого дослідження. До таких складових можна віднести збройно-мілітарну, фінансово-економічну та інформаційно-духовну. Кожна з них має свої власні елементи та містить інші з числа зазначених. Збройно-мілітарна, наприклад, передбачає не тільки постачання та використання зброї, а й воєнний бюджет, воєнну політику та ідеологію; своєю чергою фінансово-економічна складова включає будівництво воєнних заводів, фінансування армії, створення об'єктів військової інфраструктури; а інформаційно-духовна містить у собі уявлення як про збройно-мілітарну, так і про фінансово-економічну сфери.

Особливо необхідно наголосити на важливості інформаційної складової. Інформація в умовах формування інформаційно-мережевої економіки перетворюється на основний ресурс і продукт виробництва. А в гібридній системі "мир-війна" вона є не лише засобом інформаційної війни, а й складовою військових цифрових технологій (наведення високоточної зброї на об'єкти, відслідковування переміщення військових підрозділів і техніки тощо).

Другим ключовим поняттям у нашому дослідженні є "*соціетальні наслідки*". Насамперед потрібно з'ясувати зміст категорії "соціетальний" і її відмінності від категорії "соціальний". Ці терміни вживаються досить широко, але з різною інтенсивністю. Категорія "соціального" в Інтернеті використана англійською мовою (*social*) у понад 13 млрд, а українською – у понад 8,8 млн випадків. Категорія "соціетального" вживається значно менше і в більш професійних спілкуваннях. Англійською мовою (*societal*) вона зустрічається 400 млн, а українською – лише 7,2 млн разів¹⁵.

¹⁵ Дані станом на 05.04.2023.

Стосовно змісту та відмінностей у значенні цих понять існують різні точки зору. До цього додаються певна мовна специфіка та наукові традиції. Так, у німецькій, українській, російській мовах розрізняються поняття суспільне (*gesellschaftlich* – німецькою, і *общественное* – російською мовами) та соціальне (*sozial* – німецькою, і *социальное* – російською мовами). В англійській мові ці значення поєднані в одному терміні *social*. Наукові традиції, вочевидь, пов'язані з історичною специфікою пізнання нових реалій в умовах різних країн.

Категорії суспільного, соціального і соціетального пов'язані, насамперед, з соціологією в широкому сенсі як наукою про суспільство. Але вони вживаються і в інших суспільних науках: у філософії, економіці, політології, психології тощо. Поняття соціетального виникло пізніше поняття соціального і на його основі. Узагальнюючи складну історію розвитку цього поняття та історію дослідження процесу його пізнання, можна зробити такі висновки:

- поява поняття соціетального наприкінці XIX – початку XX століття пов'язана з необхідністю більш глибокого пізнання суспільства через взаємозв'язок його структурних елементів, що обумовлено розвитком соціальної структуризації суспільства та її суперечливістю, притаманною капіталізму тих часів;

- така ситуація актуалізувала дослідження, з одного боку, організаційних аспектів життя та взаємодії соціальних структур (*Keller*, 1915; *Sumner*, 1942, 1959) (дослідження за умовним локально-організаційним напрямом), з іншого – цілісності соціальної системи (*Парсонс*, 1965, 1997; *Сорокін*, 1928, 1968, 1992) (дослідження за умовним інтегрально-структурним напрямом);

- вказані два напрями дослідження розвиваються протягом усього XX століття, перемижуючись і доповнюючи один одного, але не утворюючи єдиного підходу;

- сутність соціетального необхідно шукати у взаємодії суспільства як цілого та його структурних елементів (соціальних груп, прошарків, громадянських утворень тощо), у збігу процесів представленості цілісності суспільства в індивідуальній (груповій) дії та інтеграції індивідуального у загальносуспільне.

Незважаючи на те, що такого узагальнюючого висновку щодо специфіки категорії соціетального не зроблено, аналіз практики інструментального використання цього поняття у дослідженні конкретних соціетальних феноменів показує правильність такого трактування. Наприклад, І. Семенець-Орлова, досліджуючи етноцентризм, спираючись на методологію В. Самнера, зазначає: "До головних ознак етноцентризму, що характеризують етнічне життя, суб'єктно-політичну та духовно-ідеологічну життєдіяльність етносів (їх представників в історичному процесі) належать: 1) схильність представників певного етносу оцінювати всі життєві прояви, історичні феномени та людську сутність крізь призму цінностей і орієнтацій свого народу (племені, народності), своєї національності у цілому, розглядаючи останню як якийсь еталон; 2) самовисування окремого етносу (пе-

реважно певної групи його мислячих представників) як "центру світобудови", мінімум – зразка світобудови, світобачення, світосприйняття у цілому. У політичній науці це явище зафіксоване в понятійно-термінологічному відношенні словом "пан" у сполученнях з назвою конкретного етносу або етнічної групи, яких висувають або вони самі висуваються на етноцентристські позиції: "пангерманізм", "пантюркізм", "панарабізм", "панамериканізм"; 3) віддавання переваги тільки одному етносу, групі етносів, притаманного їм способу життя щодо інших. Протягом багатьох років еталонами такого типу етноцентризму були "американська мрія", "британська манірність", "німецький педантизм" тощо. До розпаду СРСР панував і "панрадянське", "радянське фільство"; 4) прагнення деяких представників одного етносу (можливо, дійсно давнього великого та розвинутого) висувати його серед близьких народів якимось "родоначальником" і "осередком" всіх позитивних рис людства у цілому і особливо близьких народів. Відомо, що такою була поведінка німців щодо інших германських народів, сербів – до інших югославських народів, турків-сельджуків – до інших тюркських народів. Серед східнослов'янських народів таку месіанську роль приписували росіянам щодо білорусів і українців" (*Семенець-Орлова, 2022*). Тут кожна риса містить у собі рефлексивне взаємовідношення загальносуспільного з особливим та індивідуальним.

З точки зору такого підходу цікавим є визначення соціетальної ідентичності, приведені О. Сушиї (2012): "Соціетальна ідентичність – новий різновид ідентичності, характерний для індивіда постмодерного суспільства; характеристика індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності, образно кажучи, постає як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивіду в його особистісному досвіді. Соціетальна ідентичність приходить на заміну соціальної, що притаманна модерному суспільству з домінуючою в ньому матеріалістичною картиною світу, а отже, й ототожненням індивіда з соціальними групами та спільностями. Обидва модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, проте домінуючий визначає характер епохи суспільства. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, водночас як у постмодерному суспільстві – системоутворюючим стає модус соціетальної ідентичності" (*Афонін, Сушиї, 2012*). Тут також ідеться про шлях загальносуспільного в індивідуальних ролевих змінах, бо індивід без втіленої та "знятої"¹⁶ в ньому суспільної сутності стає просто біологічним організмом.

Дослідники творчості Т. Парсонса акцентують увагу на важливості для нього у соціетальному підході до суспільства єдності процесів його пізнання, деконструкції та конструювання. "У Т. Парсонса утворюється три системи, три відрізки: (1) дійсний світ, (2) сконструйований соціальний світ

¹⁶ Термін "зняття" використано у гегелівському трактуванні, згідно з яким воно містить в собі два моменти. "Воно означає зберегти, *втримати* та водночас припинити, *покласти край*" (Гегель Г. Наука логіки. Т. 2. Учення о сущности. Москва: Мысль, 1971. С. 168).

і соціальна реальність, яка є продовженням першого відрізка з деконструкції соціальної реальності та (3) деконструйована задля створення такої системи соціологічного знання соціальна норма як робочий механізм, мала системна подоба великого суспільства. При цьому "соцієтальне суспільство" перетворюється на наскрізний термін, який Т. Парсонс використовує на різних рівнях осмислення соціальної дійсності і який характеризує єдність аналітичного, емпіричного та реального рівня соціальної дійсності" (Леусенко, 2011).

Зважаючи на викладене, в нашому дослідженні під *соцієтальними наслідками* ми будемо розуміти набуття суспільством такої форми взаємодії зі своїми акторами, в якій пізнання соціальних реалій, деконструкція існуючих і конструювання нових соціальних норм і реальностей стає інтерактивним процесом, що поєднує всі свої складові у просторі та часі. Звідси випливає, що подальше наше дослідження повинно містити з'ясування впливу гібридної системи "мир-війна" як на свідомість і світосприйняття соціальних суб'єктів, так і на зміни норм, інститутів, поведінкових патернів і власне самої соціальної реальності.

У цьому соцієтальному процесі можна виокремити три важливі ланки: 1) світосприйняття, 2) позиціонування і 3) поведінкові зміни. Останні впливають на реальність і коло замикається. Динамізм цих процесів перетворює коло на спіраль не тільки у зміні поколінь, а й у житті одного покоління. Зважаючи на суперечливу та конфліктну реальність гібридної системи "мир-війна", це розриває суспільну свідомість на конфліктні, часто непримиримі мережі, у яких свої оцінки, своя правда, свої герої та злочинці.

Світосприйняття перетворює реальні риси гібридної системи "мир-війна" в характеристики свідомості та мислення людей. Збройно-мілітарна складова цієї системи приводить до *мілітаризації* свідомості. Люди постійно думають про війну, слідкують за подіями, переживають за близьких тощо.

Фінансово-економічна складова гібридної системи "мир-війна" внаслідок зміни фінансових умов життєдіяльності *економізує* свідомість, приводячи до двох протилежних результатів. Ті, у кого зменшилися грошові доходи та зросли витрати, пов'язані з інфляцією, змушені постійно цим опікуватися й економити. А ті, хто отримав можливість суттєво збільшити свої доходи за рахунок воєнного стану і воєнних дій, також стали націленим на збільшення своїх доходів, їх мислення також стало більш економізованим.

Інформаційно-духовна складова гібридної війни *фрагментує* суспільну свідомість. Люди отримують різну та суперечливу інформацію, яку вони не можуть перевірити, раціонально осмислити, а тому змушені орієнтуватися на ментально близькі їм позиції.

Все це разом впливає на свідомість і робить мислення *тривожним, невпевненим і пригніченим*, і значною мірою *невизначеним* за своєю логікою та змістом. Така характеристика свідомості та мислення відображається у *позиціюванні* людей. Це проявляється, насамперед, в актуалізації *самоідентифікації*, розуміння людиною, ким вона є у змінених умовах, до

якого соціального угруповання належить, які думки та вчинки їй близькі, а які – викликають моральний спротив. Близькі позиції, з одного боку, в умовах страхів і загроз посилюють внутрішню *згуртованість* груп, з іншого – внаслідок відмінності позицій різних груп зростає *соціетальна фрагментованість* (на релігійній, моральній, ідеологічній, культурній, соціально-ідентифікаційній та ін. основах). Ще однією рисою в позиціюванні людей в умовах гібридної системи "мир-війна", що обумовила тривожність, невпевненість і пригніченість та невизначеність, стає *звуження горизонту планування* життя. Стає важливим те, що буде тут і зараз, а не що буде потім, а може, і взагалі не буде.

Позиціювання визначає зміни у *поведінці*: підвищення *адаптивності* до умов, що швидко змінюються; *більша мобільність* (вимушена чи добровільна), що виявляється в еміграції, змінах місця помешкання, роботи тощо; зростаюча *агресивність* в одних соціетальних групах і *пасивність* – в інших, залежно від ставлення до пануючих нарративів.

Всі ці характеристики мають саме соціетальний, а не просто соціальний вимір, бо стосуються процесів перетворення суспільних змін в індивідуально-групові дії, а останніх – в характеристики суспільства. Ці процеси можуть бути вимірні як частковими, так і узагальненими показниками. Наприклад, зміни у світосприйнятті в агрегованому вигляді можна виміряти динамікою рівня довіри в суспільстві до органів влади, армії, церкви, правоохоронних органів, друзів, сім'ї, знайомих тощо. Зміни у позиціюванні можна узагальнити на основі відповідей на питання про те, чи правильним курсом іде країна. Про зміни у поведінці можуть свідчити, наприклад, дані про міграцію, зміни показників народжуваності, зростання злочинності, посилення релігійності й т. ін.

Інституційний вимір соціетальних наслідків гібридної війни в Україні

У теоретичній площині за основу для розгляду інституційного виміру соціетальних наслідків, зумовлених гібридною війною, доцільно взяти феномен емерджентного інституційного порядку, який гіпотетично (і в термінах свого часу) уявляли ще представники класичної економічної теорії. Сучасні економісти-теоретики розглядають поняття емерджентності (від англ. *emergence* – виникнення, поява нового) як ситуацію, за якої у результаті стратегічної взаємодії егоїстично налаштованих індивідів несподівано виникає загальний позитивний ефект. В економічних реаліях феномен емерджентного інституційного порядку полягає в тому, що визначальні складові емерджентного порядку, присутні в ринкових процесах, зумовлені впливом інститутів, а не лише раціональністю індивідів (Ивашук, 2016. С. 73–74, 77). В "епоху цифровізації" емерджентний інституційний порядок постає невід'ємним компонентом формування інституційної архітектоники сучасної інформаційно-мережевої економіки (Гриценко, 2021).

Таким чином, дуже важливою є роль економічних та інших суспільних інститутів, а їх взаємозв'язок з соціетальними наслідками війни – над-

звичайно тісним. Якість інститутів безпосередньо обумовлює певні соціетальні ефекти, а ті зі свого боку впливають на інституційні трансформації. Спрощеним прикладом є вплив інституту політики на події 2014 року на Донбасі, розгортання яких призвело до появи цілком нових для України того періоду суспільних інститутів: інституту волонтерства (сформованого на ґрунті надання суспільної допомоги учасникам АТО) та інституту вимушеного переселенства (утвореного на основі надання державою та приймаючими місцевими громадами підтримки для вимушено переміщених осіб з Донбасу та Криму).

У контексті інституційного виміру наслідків збройної агресії РФ показовою є оцінка соціетальних цінностей населення України під час війни, зроблена фахівцями Інституту соціології НАН України (*Дембіцький, 2022. С. 274–283*). Науковці обґрунтували перелік з 11 цінностей соціетального рівня, що репрезентують бажані або необхідні емерджентні властивості соціальної взаємодії між різними соціальними групами, і кожна з цих цінностей важлива для функціонування суспільства або його складових. У ході проведених у липні 2022 року опитувань респонденти – громадяни України вказували, якими з зазначених цінностей, на їхню думку, держава під час війни може тимчасово знехтувати, а якими – ні. Оцінка балансу їхніх відповідей (різниці між позитивними та негативними) стала підґрунтям для пріоритезації соціетальних цінностей українців у період воєнного лихоліття (таблиця).

Як демонструють дані наведеної таблиці, найбільш важливими для громадян охопленої війною України виявилися соціетальні цінності безпеки, сили, порядку, нормативності та рівності. Водночас відносна більшість українців вважає, що у зв'язку з війною держава може тимчасово знехтувати цінностями різноманіття, розвитку (у сенсі наближення до стандартів країн-лідерів) та селективності. Поясненням цьому, як справедливо вказують науковці-соціологи, є природна потреба людей у збереженні життя та фізичному виживанні. У межах теорії інституціоналізму дані табл. можна інтерпретувати як об'єктивно-суб'єктивне розуміння людьми того, що лише *держава (як базовий інститут суспільної організації)* через відповідні владні структури та компетенції відіграє вирішальну роль у забезпеченні такого виживання. Дійсно, ніяка самоорганізація громадян чи волонтерство не може бути повноцінною альтернативою для організації ведення національною армією бойових дій, евакуації цивільного населення з місць обстрілів чи прифронтових зон, відновлення зруйнованої енергетичної та ін. інфраструктури, релокації підприємств, установі соціальних закладів, забезпечення встановлених законом соціальних виплат і допомог тощо.

В умовах воєнного стану зростає значення *інституту довіри* – визначального і невід'ємного конструкту інституційної архітектури соціально-економічної системи (*Гриценко, 2020*). Це виявляється у динаміці довіри як до держави та владних структур, так і до нових інститутів, сформованих

Градація соціетальних цінностей українців під час війни, побудована за результатами соціологічних опитувань у липні 2022 року

№	Соціетальна цінність, що оцінювалася респондентами	Частка відповідей респондентів на питання, чи може держава тимчасово (на час війни) знехтувати відповідною цінністю, %		Баланс відповідей, в.п.
		"так"	"ні"	
1	Безпека (захист членів суспільства від внутрішніх руйнівних процесів (злочинності, екологічних проблем, дискримінації тощо)	11,3	82,3	71,0
2	Сила (обстоювання позицій держави в міжнародній політиці на регіональному або глобальному рівні)	15,9	77,3	61,4
3	Порядок (недопущення гострого протистояння між різними соціальними групами в суспільстві, а також між соціальними групами і державою)	17,2	71,0	53,8
4	Нормативність (дотримання юридичних законів і нормативно закріплених процедур у всіх сферах, що підлягають відповідному регулюванню)	19,7	70,6	50,9
5	Рівність (забезпечення однакових базових прав і можливостей (у галузі освіти, соціального захисту та медичного забезпечення) представників усіх соціальних груп)	21,0	64,5	43,5
6	Свобода (мінімізація втручання держави в життя суспільства, його окремих груп та індивідів)	35,7	47,3	11,6
7	Стабільність (підтримання досягнутих у суспільстві стандартів життя)	40,3	48,0	7,7
8	Самостійність (вирішення питань державного будівництва без втручання зовнішніх політичних сил)	39,8	44,2	4,4
9	Різноманіття (забезпечення мирного співіснування в суспільстві соціальних груп з різними політичними, релігійними та культурними ідеалами)	41,4	40,4	-1,0
10	Розвиток (забезпечення відповідності або руху наукових і технологічних досягнень країни до рівня провідних держав світу)	44,7	39,1	-5,6
11	Селективність (розподіл позицій у державних структурах згідно з кваліфікацією, досвідом та репутацією претендентів)	43,6	36,7	-6,9

Джерело: складено авторами за джерелом: Дембіцький С. Установки щодо соціетальних цінностей під час війни: ліберально-демократичний вектор розвитку України. *Українське суспільство в умовах війни. 2022* : кол. монографія / за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с. С. 275, 277–279. ISBN 978-966-02-9993-7. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografivse.pdf>

в умовах гібридної війни (волонтерства та різних форм самодіяльних громадських рухів і організацій). Характерною ознакою воєнного часу в Україні є стрімке зростання інституційної довіри населення – саме такий висновок дають результати всеукраїнського опитування громадської думки "Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках", проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) упродовж грудня 2022 року.

Зокрема, фахівцями КМІС з'ясовано, що найбільшою довірою в Україні продовжують користуватися Збройні сили, і за період між груднем 2021 і груднем 2022 років рівень довіри зріс з 72 до 96%. За перший рік війни кратно зросла довіра до Президента України – з 27 до 84% та до волонтерів – з 68 до 84%; зафіксовано значне покращення довіри іншим силовим структурам України – СБУ (з 29 до 63%) та Національній поліції (з 30 до 58%); значно покращилося сприйняття Уряду та парламенту (рисунок).

Справедливо зазначено, що посилення довіри до політичного керівництва та силових структур України в умовах війни є одним із свідчень згуртування громадян у критичних обставинах, а солідаризація та суспільна згуртованість детермінує воєнні успіхи держави (*Грушецький*, січень 2023). В інституційному аспекті важливо, що у ході воєнного зіткнення з РФ довіра до вищого керівництва держави продовжує зростати – за опитуваннями, проведеними у лютому 2023 року, загалом схвально оцінювали діяльність Президента України вже 91% українців, Кабінету Міністрів України – 53%, Верховної Ради України – 41% відповідно (*Соціологічна група "Рейтинг"*, березень 2023. С. 26).

Одним із підсумків першого року війни стали відчутні зрушення у політичних і геополітичних настроях українського суспільства. Зокрема, серед громадян значно поліпшився образ держави: якщо у листопаді 2021 року про виразно або помірно позитивний образ говорили лише 8% з їх числа, то у травні 2022 року – вже більше половини (51%). Зміцнилися євроатлантичні прагнення українців: частка громадян, які підтримують вступ України в ЄС, зросла з 65% у січні 2022 року до 87% у січні 2023 року; відповідно, підтримка вступу до НАТО зросла з 60 до 86%. До того ж частка громадян України, які вважають, що країна загалом рухається правильним курсом, збільшилася з приблизно 20% у січні 2022 року до 74% у січні 2023 року, що є рекордним показником за останні десять років (*Соціологічна група "Рейтинг"*, лютий 2023. С. 18–19, 24).

Зазначаючи про ці зрушення, не потрібно забувати про суперечливість соціетальних процесів і ризики загострення суперечностей у майбутньому. "У поствоєнній Україні, на думку В. Паніотто, може актуалізуватися ризик виникнення (як після Другої світової війни) суперечностей і нової соціальної диференціації"¹⁷ за різними статусами. Існують суперечності на релігійному підґрунті, між державною бюрократією і громадянським

¹⁷ Круглий стіл "Українське суспільство після перемоги". *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 179–192. С. 185. URL: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/16.pdf/>

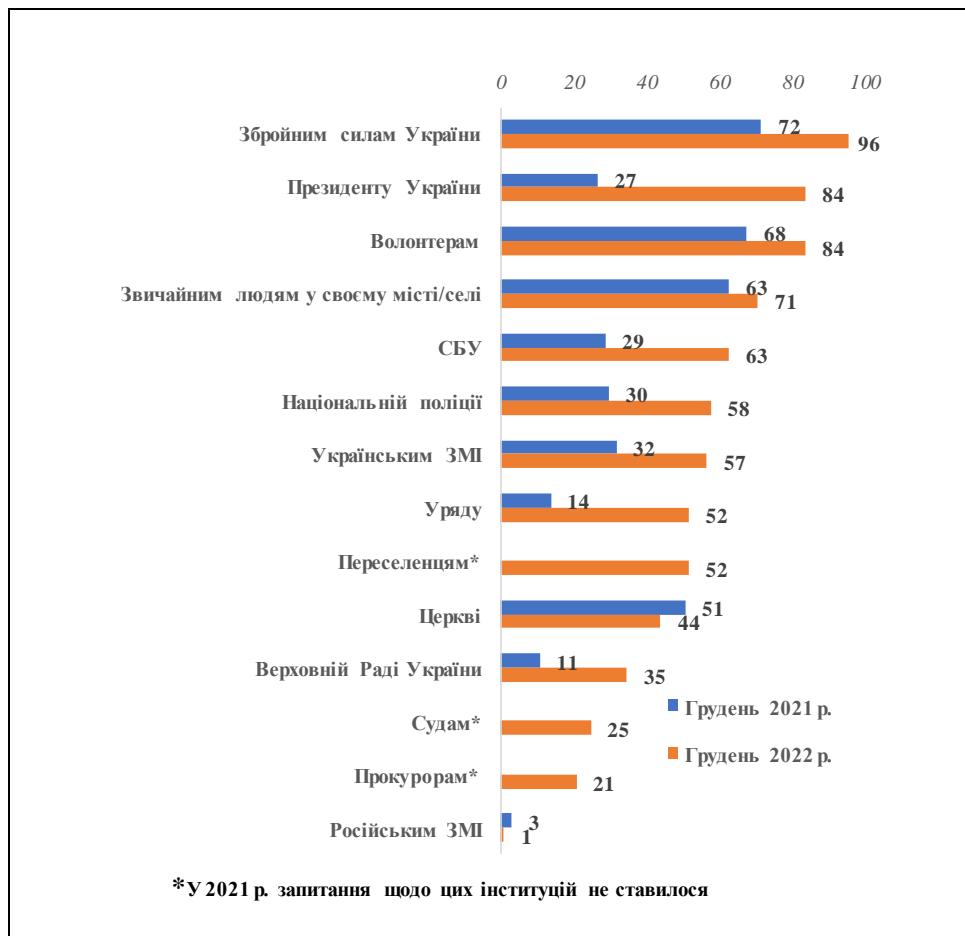

Рисунок. Динаміка інституційної та індивідуальної довіри громадян України, частка респондентів, що довіряють, %

Джерело: Грушецький А. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках / Київський міжнародний інститут соціології. 13.01.2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4>

суспільством, що пов'язано з проблемами корупції, справедливості судочинства, рівності всіх громадян перед законом¹⁸ тощо. Приблизно на ті самі проблеми вказують і експерти Атлантичної ради (Atlantic Council), обґрунтовуючи, що для ефективною стабілізації та відновлення Україна та міжнародне співтовариство у найближчій перспективі повинні зосередитися на таких сферах як: безпечне та надійне середовище; верховенство права; стабільне та представницьке управління; стійка економіка; соціальне благополуччя (Quirk, Sharma, February 2023. P. 6–7). Особливим аспектом у соціетальних дослідженнях є вивчення процесів фрагментації суспільної свідомості та поведінкових патернів на мережевих засадах як в українському, так і у європейському та світовому вимірах. Це пов'язано з форму-

¹⁸ Там само. С. 189.

ванням мережевого суспільства і мережевої людини, де у кожній мережі свої правила, норми і цінності, які не тільки відрізняються, а у ряді випадків є протилежними і навіть ворожими. Така мережа локальних і глобальних мереж стає гібридною горючою сумішшю, що створює ризики і загрози подальшому розвитку і навіть існуванню людства. Ця проблематика потребує особливої уваги і невідкладних досліджень.

У контексті соціетального розвитку в умовах шоків війни та повоєнного відновлення України виключно важливу роль відіграє *якість інститутів* та *інституційний потенціал* держави. Досліджуючи зумовлені війною трансформації українського суспільства та його повоєнні перспективи, науковці-соціологи акцентують увагу на інституційному рівні змін в Україні, зокрема, формуванні нової якості таких соціетальних феноменів, як міжрегіональна взаємодія та згуртованість, що сприяє загальнонаціональній єдності, а також об'єктивно зазначають про нагальну необхідність по завершенню російсько-української війни усунути інституційні деструкції в державі, пов'язані з проявами архаїчних бюрократичних практик, непотизму, східних методів утримання влади через придушення опозиції, високої державної корупції і криміналізації суспільства¹⁹.

Одним із прикладів інституційних деструкцій в економічній площині є неформованість в Україні інституту соціального діалогу (на національному рівні), зокрема, дисфункціональність Національної тристоронньої соціально-економічної ради, на що неодноразово вказували структури ЄС²⁰. В умовах воєнного стану така деструкція перешкоджає підтриманню макроекономічної стабільності України, і потребує щонайскорішого виправлення. Водночас війна підштовхнула реалізацію інституційного потенціалу держави. Це проявляється, до прикладу, в посиленні інституційної спроможності українського великого бізнесу, чиї інтереси представляє, зокрема, Об'єднання організацій роботодавців України (ООРУ) – репрезентативна за вимогами законодавства структура, до складу якої входить 8 всеукраїнських і 24 територіальних об'єднань організацій роботодавців із загальною кількістю найманих працівників понад 2 млн. Вже на початку російського збройного вторгнення ООРУ, за сприяння Українського союзу промисловців і підприємців, створила постійно діючий Антикризисний штаб допомоги бізнесу, до роботи якого залучено керівників профільних парламентських комітетів, Мінекономіки, Мінстратегпрому, представників Ради НБУ, більше сотні провідних ділових асоціацій, великих компаній і виробництв. Діяльність ООРУ у рамках цього Антикризисного штабу значною мірою зміцнює інститут соціального діалогу та інститут державного регулювання еко-

¹⁹ Круглий стіл "Українське суспільство після перемоги". *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 179–192. С. 180, 185–186. URL: <http://stnm.in.ua/archive/ukr/2022-4/16.pdf/>

²⁰ European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)). European Parliament. February 2021. 32 p. P. 8, 27. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.pdf

номіки, відстоюючи в умовах війни не лише інтереси вітчизняного бізнесу, але й інтереси національної економіки, у т.ч. шляхом лобювання ухвалення проекту закону "Про державну промислову політику", ефективна реалізація якого може забезпечити у повоєнний період створення 600 тис. нових робочих місць²¹; юридичного супроводу у Верховному Суді України протидії економічно неприпустимим у воєнний час спробам скасувати Господарський кодекс і Кодекс законів про працю України²²; підтримки вимог всеукраїнських представництв профспілок до Уряду не запроваджувати регресивне трудове законодавство²³ тощо.

Зважаючи на урядову політику посилення в умовах війни підтримки національного бізнесу, інституціоналізацію вітчизняних репрезентативних об'єднань роботодавців, відповідні розробки академічної науки, можна вважати, що реакцією на шоки війни стало формування інституційного підґрунтя для нової економічної моделі, яку доцільно провадити в інтересах ефективного реконструктивного відновлення України у повоєнний період (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2022). А саме, моделі, що орієнтована на забезпечення ендогенної стійкості висхідної економічної динаміки і сталого розвитку України та її повноцінної інтеграції в ЄС і світовий простір.

Висновки

Резюмуючи все викладене вище, можемо констатувати, що:

✓ російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року стало найбільш гострим проявом глобальних суперечностей гібридної системи "мир – війна", започаткувавши гарячу фазу гібридної війни, в якій поєднано цілий комплекс засобів, починаючи з військово-політичних та економічних, і закінчуючи кібернетичними та культурно-гуманітарними. Сучасна гібридна війна такого масштабу є безпрецедентною в новітній історії Європи і потребує теоретичного осмислення та вироблення адекватної новим реаліям державної політики;

✓ основними складовими гібридної системи "мир – війна" з точки зору трансформації суспільних відносин виступають: збройно-мілітарна, фінансово-економічна та інформаційно-духовна складові. Вони спричиня-

²¹ Ініціатива створення "Армії відновлення" країни є непоганим, але тимчасовим заходом. Об'єднання організацій роботодавців України. 02.11.2022. URL: <https://www.ooru.org.ua/news/1161.iniciativa-stvorenniya-armii-vidnovlennya-kraini-nepoganim-ale-timchasovim-zakhodom.htm/>

²² ООРУ під час обговорень у Верховному Суді заявив про негативні наслідки для економіки спроб скасування Господарського кодексу. Об'єднання організацій роботодавців України. 06.03.2023. URL: <https://www.ooru.org.ua/news/1242.ooru-pid-chas-obgovoren-u-verkhovnomu-sudi-zayaviv-pro-negativni-naslidki-dlya-ekonomiki-sprob-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu.htm/>

²³ Роботодавці підтримали вимогу профспілок до КМУ не запроваджувати регресивне трудове законодавство під час воєнного стану. Об'єднання організацій роботодавців України. 05.04.2023. URL: <https://www.ooru.org.ua/news/1260.robotodavci-pidtrimali-vimogu-profspilok-do-kmu-ne-zaprovadzhuвати-regresivne-trudove-zakonodavstvo-pid-chas-vonnogo-stanu.htm/>

ють комплексний вплив на свідомість і поведінку людей, що призводить до суттєвих соцієтальних наслідків;

✓ у традиційному соціологічному дискурсі соцієтальний підхід спрямований на теоретичне пізнання суспільної системи в цілому у її функціональній взаємодії зі своїми основними економічними, соціальними, політичними та ідеологічними структурами;

✓ розгляд предмета дослідження у поєднанні політико-економічного та соціологічного в широкому сенсі дискурсів дозволяє виокремити три важливі ланки сучасного соцієтального процесу, а саме: (1) світосприйняття, (2) позиціонування і (3) поведінкові зміни, та прийти до розуміння поняття соцієтальних наслідків як набуття суспільством такої форми взаємодії зі своїми акторами, в якій пізнання соціальних реалій, деконструкція існуючих і конструювання нових соціальних норм і реальностей стає інтерактивним процесом, що поєднує всі свої складові у просторі та часі;

✓ вивчення соцієтальних наслідків гібридної війни Росії проти України повинно включати не тільки розкриття їх змісту, а й кількісні оцінки явищ і процесів, що особливо важливо у контексті забезпечення стійкості економіки України у період воєнного стану та її реконструктивного відновлення у повоєнний час;

✓ інституційний вимір соцієтальних наслідків російського вторгнення показує значні зміни у світосприйнятті, позиціюванні та поведінці людей, одночасне посилення згуртованості у протидії зовнішнім викликам і суперечливості та конфліктності щодо внутрішніх проблем, разом з трансформацією зовнішніх викликів у внутрішні і навпаки, що надає їм гібридного характеру і зумовлює необхідність подолання ключових інституційних деструкцій, накопичених у попередній період розвитку та під час війни, а також створення інституційного підґрунтя для нової економічної моделі, здатної сформулювати інтегративний вектор ефективного реконструктивного відновлення України у повоєнний період та її повноцінної подальшої інтеграції у європейський і світовий простір;

✓ подальші соцієтальні дослідження у запропонованому напрямі доцільно зосередити на вивченні мережевих ефектів фрагментації суспільної свідомості та поведінкових патернів у локальних і глобальному вимірах. Ці ефекти породжують суттєві суперечності різної інтенсивності, включаючи націленість на знищення ворожої мережі, що створює ризики та загрози подальшому розвитку і потребує невідкладної реакції на них суспільства.

Література

1. Афонін Е.А., Суший О.В. (2012). Ідентичність як психосоціальний чинник державного управління. *Публічне управління: теорія та практика*. Спецвипуск. С. 13–27.
2. Буторина О.В., Борко Ю.А. (2022). Выгоды региональной интеграции: пересмотр концепции. *Современная Европа*. № 1. С. 5–20. DOI: 10.31857/S0201708322010016

3. Гриценко А.А. (ред.) (2020). Доверие в институциональной архитектонике пространства-времени: у 2 т. ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины". Т. 1. Доверие в общественно-экономической системе. Киев. 550 с. ISBN 978-966-316-476-2.

4. Гриценко А.А. (ред.) (2021). Формування інституційної архітектоники інформаційно-мережевої економіки : монографія / ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"; ДННУ "Академія фінансового управління". Київ. 736 с. ISBN 978-966-02-9756-2.

5. Гриценко А.А. (ред.) (2022). Економічні суперечності глобалізації та локалізації в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції : монографія / ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ. 636 с. ISBN 978-617-14-0023-8. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Еc-superech-globaliz-ta-localiz-v-umomah-gibryd-vivny.pdf>

6. Грушецький А. (січень 2023). Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках / Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4>

7. Дембіцький С. (2022). Установки щодо соціетальних цінностей під час війни: ліберально-демократичний вектор розвитку України. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : кол. монографія / за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАН України. 410 с. ISBN 978-966-02-9993-7. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>

8. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" (2022). Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України : наукова доповідь. Київ. 305 с. ISBN 978-966-02-9984-9. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povojennoj-economiky.pdf>

9. Івашук Ю. (2016). Емерджентний інституційний порядок в економіці і його поведінкові підстави. *Економічна теорія*. № 3. С. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2016.03.069>

10. Леусенко І.В. (2011). Термин "социетальный" (societal) и формирование методологических основ исследования социологии нормы в творчестве Т. Парсонса. *Система ценностей современного общества*. № 21. С. 133–141. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-sotsietalnyy-societal-i-formirovanie-metodologicheskikh-osnov-issledovaniya-sotsiologii-normy-v-tvorchestve-t-parsonsa>

11. ОБСЕ (декабрь 2003). Стратегия ОБСЕ по противодействию угрозам безопасности и стабильности в XXI веке. 15 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/2/17508.pdf>

12. ООН (2022). Доклад Генерального секретаря о работе Организации (A/77/1, семьдесят седьмая сессия). 133 с. ISBN: 978-92-1002127-2. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3987317?ln=en>

13. Парсонс Т. (1997). Система современных обществ. Москва: Аспект-Пресс.

14. Представництво МОМ в Україні (березень 2023). Криза в Україні 2022–2023 років: рік реагування. 37 с. URL: <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2023-03/IOM%20Ukraine%20Regional%20Response%201%20Year%20Special%20Report%20Ukr.pdf>

15. Семенець-Орлова І.А. (2022). Сучасні концептуальні підходи до визначення поняття "етноцентризм" у двовимірному полі міжетнічного роз'єднання та інтеграції. *Український соціум*. № 2 (81). С. 116–133. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.116>

16. Сорокин П. (1992). Человек, цивилизация, общество. Москва: Политиздат.

17. Соціологічна група "Рейтинг" (лютий 2023). Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. 57 с. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf

18. Соціологічна група "Рейтинг" (березень 2023). Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI): лютий 2023. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ukr-23-ns-01-ukr_for_public_-_final.pdf

19. Суший О.В. (2012). Культурно-символічні засади національної ідентичності. *Державне управління: теорія та практика*. № 2. С. 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7
20. УВКБ ООН (лютий 2023). Україна: План гуманітарного реагування на 2023 рік. 179 с. URL: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/02/Ukraine-Humanitarian-Response-Plan-February-2023-UK.pdf>
21. Bilal A. (November 2021). Hybrid Warfare – New Threats, Complexity, and ‘Trust’ as the Antidote. *NATO Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html>
22. Bond, I., Cornago, E., et al. (February 2023). A year of war in Europe: The balance sheet. *Centre for European Reform Policy brief*. Retrieved from https://www.cer.eu/sites/default/files/pbrief_ukraine_1year_22.2.23.pdf
23. Caliskan M., Liégeois M. (2021). The concept of ‘hybrid warfare’ undermines NATO’s strategic thinking: insights from interviews with NATO officials. *Small Wars & Insurgencies*. Vol. 32. Issue 2. P. 295–319. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09592318.2020.1860374>; <https://doi.org/10.1080/09592318.2020.1860374>
24. Fox R.C. (Ed.) (2005). *After Parsons — a theory of social action for the twenty-first century*. New York: Russell Sage Foundation.
25. Grytsenko, A. (May 20–21, 2022). Hybrid System “peace-war” as a Modern Form of the Changing World Order. In: Grytsenko, A., Kidiryuz, M. (Eds.) (2022). *Proceeding Book of the Second International Symposium on the Study of War*. Economic Development and Social Research Institute. Ankara: IKSAD Publishing House. P. 67–73. ISBN: 978-625-8323-07-82.
26. Johnson R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature. *Small Wars & Insurgencies*. Vol. 29. Issue 1. P. 141–163. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09592318.2018.1404770?src=recsys>; <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1404770>
27. Keller A.G. (1915). *Societal evolution: a study of the evolutionary basis of the science of society*. New York, The Macmillan Co.
28. Mattis J.N., Hoffman F. (November 2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *The U.S. Naval Institute Proceedings*. Vol. 131/11/1,233. URL: <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/future-warfare-rise-hybrid-wars>
29. Parsons T. (1965). *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*. Free Press of Glencoe.
30. Quirk, P., Sharma, P. (February 2023). Advancing a framework for the stabilization and reconstruction of Ukraine. *Issue Brief*. Atlantic Council. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2023/02/Advancing_a_Framework_Final.pdf
31. Sorokin P.A. (1928). *Contemporary Sociological Theories*. New York and London: Harper & Brothers.
32. Sorokin P.A. (1962). *Society, Culture and Personality. Their Structure and Dynamics*. New York.
33. Sumner W. (1959). *Folkways*. New York.
34. Sumner W., Keller A. (1942). *The science of society*. New York.
35. World Bank (April 6, 2023). Russia’s Invasion of Ukraine and Cost-of-Living Crisis Dim Growth Prospects in Emerging Europe and Central Asia. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia/>

Надходження до редакції 4 квітня 2023 року

Прорецензовано 10 квітня 2023 року

Підписано до друку 28 червня 2023 року

References

1. Afonin, E.A., Sushyi, O.V. (2012). Identity as a psychosocial factor of state administration. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, Special issue, 13-27 [in Ukrainian].

2. Bond, I., Cornago, E., et al. (2023, February). A year of war in Europe: The balance sheet. *Centre for European Reform Policy brief*. Retrieved from https://www.cer.eu/sites/default/files/pbrief_ukraine_1year_22.2.23.pdf
3. Butorina, O.V., Borko, Ju.A. (2022). Benefits of Regional Integration: Revisiting the Concept. *Sovremennaja Evropa – Modern Europe*, 1, 5-20. <https://doi.org/10.31857/S0201708322010016/> [in Russian].
4. Grytsenko, A.A. (ed.) (2020). Trust in the socio-economic system. *Trust in the institutional architectonics of space-time* (vol. 1). Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Russian].
5. Grytsenko, A.A. (ed.) (2021). Formation of the institutional architecture of the information and network economy. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine; Academy of Financial Management. Kyiv [in Ukrainian].
6. Grytsenko, A.A. (ed.) (2022). Economic contradictions of globalization and localization in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Ec-superech-globaliz-ta-localiz-v-umomah-gibryd-viyny.pdf/> [in Ukrainian].
7. Grushetskyi, A. (2023, January). Dynamics of trust in social institutions in 2021–2022. Kyiv International Institute of Sociology. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=4/> [in Ukrainian]
8. Dembitskyi, S. (2022). Settings regarding societal values during the war: the liberal-democratic vector of Ukraine's development. In E. Golovaha, S. Makyeyev (eds.), *Ukrainian society in the conditions of war. 2022*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografivse.pdf/> [in Ukrainian].
9. Recovery and reconstruction of the post-war economy of Ukraine (2022). Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povojennoi-economiky.pdf/> [in Ukrainian].
10. Ivashuk, Yu. (2016). Emergent institutional order in the economy and its behavioural foundations. *Jekon. teor. – Economic theory*, 3, 69-81. <https://doi.org/10.15407/etet2016.03.069/> [in Ukrainian].
11. Leusenko, I.V. (2011). The term "societal" (societal) and the formation of methodological foundations for the study of the sociology of the norm in the work of T. Parsons. *Sistema cennostej sovremennogo obshchestva – The value system of modern society*, 21, 133-141. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-sotsietalnyy-societal-i-formirovanie-metodologicheskikh-osnov-issledovaniya-sotsiologii-normy-v-tvorchestve-t-parsonsa/> [in Russian].
12. OSCE (2003, December). OSCE Strategy for Countering Threats to Security and Stability in the 21st Century. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/5/2/17508.pdf/> [in Russian].
13. United Nations (2022). Report of the Secretary-General on the work of the Organization (A/77/1, 77th session). Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/3987317?ln=en/> [in Russian].
14. Parsons, T. (1997). The system of modern societies. Moscow: Aspekt-Press [in Russian].
15. Office of IOM in Ukraine (March 2023). Crisis in Ukraine 2022–2023: A Year of Response. Retrieved from <https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/2023-03/IOM%20Ukraine%20Regional%20Response%201%20Year%20Special%20Report%20Ukr.pdf/> [in Ukrainian].
16. Semenets'-Orlova, I.A. (2022). Modern conceptual approaches to the definition of the concept of "ethnocentrism" in the two-dimensional field of inter-ethnic separation and integration. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 2(81), 116-133. <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.116> [in Ukrainian].
17. Sorokin, P. (1992). Human, civilization, society. Moscow: Politizdat [in Russian].
18. Sociological Group "Rating" (2023, February). How the war changed me and the country. Results of the year. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf/ [in Ukrainian].

19. Sociological Group "Rating" (March 2023). All-Ukrainian survey of the International Republican Institute (IRI): February 2023. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/ukr-23-ns-01-ukr_for_public_-_final.pdf/ [in Ukrainian].
20. Sushiy, O.V. (2012). Cultural and symbolic foundations of national identity. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 2, 1-7. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_7/ [in Ukrainian].
21. UNHCR (February 2023). Ukraine: Humanitarian Response Plan for 2023. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/02/Ukraine-Humanitarian-Response-Plan-February-2023-UK.pdf/> [in Ukrainian].
22. Bilal, A. (November 2021). Hybrid Warfare – New Threats, Complexity, and “Trust” as the Antidote. *NATO Review*. Retrieved from <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html/>
23. Caliskan, M., Liégeois, M. (2021). The concept of “hybrid warfare” undermines NATO’s strategic thinking: insights from interviews with NATO officials. *Small Wars & Insurgencies*, 32: 2, 295-319. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09592318.2020.1860374/>; <https://doi.org/10.1080/09592318.2020.1860374>
24. Fox, R.C. (Ed.) (2005). *After Parsons — a theory of social action for the twenty-first century*. New York: Russell Sage Foundation.
25. Grytsenko, A. (2022, May 20-21). Hybrid System “peace-war” as a Modern Form of the Changing World Order. In A. Grytsenko, M. Kidiryuz (eds.), *Proceeding Book of the Second International Symposium on the Study of War* (p. 67-73). Economic Development and Social Research Institute. Ankara: IKSAD Publishing House.
26. Johnson, R. (2018). Hybrid War and Its Countermeasures: A Critique of the Literature. *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141-163. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09592318.2018.1404770?src=recsys/>; <https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1404770>
27. Keller, A.G. (1915). *Societal evolution: a study of the evolutionary basis of the science of society*. New York, The Macmillan Co.
28. Mattis, J.N., Hoffman, F. (2005, November). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *The U.S. Naval Institute Proceedings*, 131/11/1, 233. Retrieved from <https://www.usni.org/magazines/proceedings/2005/november/future-warfare-rise-hybrid-wars/>
29. Parsons, T. (1965). *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*. Free Press of Glencoe.
30. Quirk, P., Sharma P. (February 2023). Advancing a framework for the stabilization and reconstruction of Ukraine. Issue Brief. Atlantic Council. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2023/02/Advancing_a_Framework_Final.pdf
31. Sorokin, P.A. (1928). *Contemporary Sociological Theories*. New York and London: Harper & Brothers.
32. Sorokin, P.A. (1962). *Society, Culture and Personality. Their Structure and Dynamics*. New York.
33. Sumner, W. (1959). *Folkways*. New York.
34. Sumner, W., Keller, A. (1942). *The science of society*. New York.
35. World Bank (April 6, 2023). Russia’s Invasion of Ukraine and Cost-of-Living Crisis Dim Growth Prospects in Emerging Europe and Central Asia. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/06/russian-invasion-of-ukraine-and-cost-of-living-crisis-dim-growth-prospects-in-emerging-europe-and-central-asia/>

Received April 4, 2023

Reviewed April 10, 2023

Signed to print 28 June, 2023.